

**SOFİYYE RİCALİ VE KADIZADELİLER TARTIŞMASININ TOPLUMA
YANSIMASI: EVLİYA ÇELEBİ ÖRNEĞİ**

Seda KAYA¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 10/07/2019

Accepted Date (Kabul Tarihi): 02/08/2019

Published Date (Yayın Tarihi): 16 /08/2019

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi,
Kadızedeliler,
Osmanlı Devleti,
Sofular,
Tekkeler

Osmanlı İmparatorluğu için XVII. Yüzyıl, karakteristik bir kargaşa yüzyılıdır. Döneme karakteristik rengini veren olay, gelecek yüzyıllarda ortaya çıkacak siyasi ve dini hareketlerin şekillenmesinin önünü açan, dinî, sosyal ve siyasi sonuçları olan sefî özellik taşıyan vaaz hareketidir. Hareket, tarikat ehline karşı gerçekleşen katı muhalif iddialardan meydana gelmektedir. Osmanlı ilim ve fikir zihniyetinin dayandığı iki kurumu, tekke ve medreseyi karşı karşıya getiren bu kavga, elbette insanların zihinlerinde de bir tercih meselesine dönüşmüştür. Bu çalışmada hedeflenen, ilgili tartışmayı incelemek, toplumda ve sarayda yarattığı bölünmeyi tanıtmak ve bir Osmanlı örneği olarak Evliya Çelebi'nin bölünmenin neresinde olduğunu yorumlamaktır. Literatüre dair araştırmalar Evliya Çelebi'nin taraf olmamaya çalıştığını gösterse de, 1655-1656 yılları arasında üç defa Bitlis'te bulunan seyyahın orada Kadızedeliler fırkasından geçinen birine yönelik tenkidini anlattığı bir anekdot seyyahın görüşlerini yansıtmaktadır. Ayrıca araştırmalarımız bize Evliya Çelebi'nin sahip olduğu Osmanlı aydın kimliğini değerlendirme ve bu mücadeledeki tarafını onun zihniyetinin tahlilini yaparak yorumlama fırsatını sunmuştur.

**REFLECTION OF SUFIS AND KADIZADE DISCUSSION TO THE SOCIETY: EXAMPLE OF
EVLİYA ÇELEBİ**

ABSTRACT

Keywords

Evliya Celebi,
Kadizade,
Ottoman Empire,
Sufis,
Dervish Lodge

XVII century for the Ottoman Empire is a characteristic crisis period. One of the characteristic features of the period is the movement of preachers who have religious, social and political implications, which paves the way for shaping the movements of ideas that will emerge in the following centuries. The movement is made up of opposition claims to the Sects. This dispute, which confronts the two institutions, the dervish lodge and the madrasa, which are based on the Ottoman intellectual mentality, has, of course, become a matter of choice in people's minds. The aim of this study is to examine there levant discussion, to introduce the division that it has created in the society and in the palace and to interpret Evliya Çelebi as an example of Ottoman in this division. Although researches about the literature. Show that Evliya Çelebi is trying not to be a party, an anecdote that about the criticism of someone who claim membering to Kadızedeliler by Evliya Çelebi when he living Bitlis between 1655-1656, reflects his views. In addition, our researches gave us the opportunity to evaluate the identity of the Ottoman intellectuals of Evliya Çelebi and to interpret the side of this struggle by analyzing his mentality.

Citation: Kaya, S. (2019), Sofiyye Ricali Ve Kadızedeliler Tartışmasının Topluma Yansıması: Evliya Çelebi Örneği, ARHUSS, (2019), 2(2): 124-143

¹ Araştırma Görevlisi Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, seda.kaya@btu.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-1383-8414

1. Giriş

Klasik Osmanlı tarihçiliğinde XVII. yüzyıl bir kargaşa ve bozulma dönemi olarak isimlendirilmiştir. Bu yüzyılı kargaşa dönemi yapan şey, Osmanlı'yı yüce devlet seviyesine çıkararak devlet felsefesinin yani Kavânîn-i Osmaniyye'nin terk edilmesidir. Bu yüzyılı geleneksel Osmanlı çizgisinden uzaklaştıran ve devlet yapısını hızlı bir bunalım dönemine sürükleyen olguların bilinmesi, Osmanlı resmi ideolojisine ve halkın İslam yorumuna karşı radikal bir takım eleştiriler şeklinde tezahür eden Sünnilik anlayışının yani Kadızadelilerin çözümlenmesi açısından önemlidir. Bu sebepten öncelikle bozulmanın sebeplerinden kısaca bahsedilmesi gerekmektedir.

İlk olarak dönemin en karakteristik özelliği olan, mutlak otorite portresindeki değişim irdelenmelidir. Çünkü bozulmaya giden sürecin diğer sebepleri bu ana nedene bağlıdır. Bilindiği üzere Osmanlı'nın kendine özgü geleneksel devlet ananesi her şeyden önce güçlü bir patrimonyal otorite gerektirmektedir. Bu yüzyılda ise devleti ayakta tutan bileşenlerin merkezi olan güçlü sözü geçen bu otoriter padişah portresinin değiştiği, devlet yönetiminin saraydaki valide sultanların, darussaâde ağaları, yeniçeri ocağı ve ulema'nın eline geçtiği ve bir otorite boşluğu oluştuğu görülmektedir (İnalçık, 2009: 12-13). Bu otorite boşluğunu yaratan en önemli sebep hiç kuşkusuz tahta vâris olacak şehzadelerin haremde tutulmaları yöntemidir.

Osmanlı'nın bozulan devlet yapısı ve daha sonraki bunalım süreçlerinin diğer sebeplerine göz attığımızda devletteki yapısal dönüşüme; bozulan mali düzenle birlikte meydana gelen büyük bütçe açıkları, zulmü önleyecek yüksek otorite boşluğu nedeniyle reyanın baskı ve yağma altında ezilmesivle köylü askerin tımarlı sipahi yerini almaya başlaması, Avrupa ve İran cephesinde devam eden savaşlar, asi paşaların isyanları, Osmanlı toprak düzenini büyük ölçüde değiştiren ve sonucunda bu düzeninin bel kemiği olan tımar sistemini bozan celali isyanları sebep olmuştur.

2. Kadızadeliler

Bir önceki başlıkta da değinildiği gibi, Osmanlı tarihçileri XVII. yüzyılı anlatırken bu asrı geleneksel dönemden uzaklaşan bir asır olarak sunarlar. Her bunalım döneminde olduğu gibi bu dönemde de dini düşünüş ve toplumsal yaşam arasında yeni ve kimi zaman tutucu yorumlar öne çıkar. Her dönem böyle bir kargaşa yaşamakta olan İslam toplumlarındaki dini çevrelerin bazıları sebep olarak dinin özünden uzaklaşmış

olduklarına vurgu yapmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan tutucu yorumlardan en mühimi Osmanlı'nın ilk dönemlerinde olumlu bir imaja sahip olan fakihlere aittir.

Devletin içinde bulunduğu kötü durumu düşünüp sebeplerini yakalamaya çalışan bu dini çevre, mevcut bozukluğun ana nedenini Kur'an ve Sünnetten uzaklaşım dine sonradan girmiş bidatlara saplanmak olarak görmüş, çare olarak ise İslam düşüncesine dışarıdan girmiş bu yabancı unsurların temizlenmesi fikrini öne sürmüşlerdir. (Yenigün Gazetesi, Kaya, 2017) Ancak burada vurgulanması gereken bir konu vardır. Bir toplumun geleneği özellikle Osmanlı devleti gibi çok geniş coğrafyalara yayılmış ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak farklı kültürlerden beslenmiş bir imparatorluğun geleneği bu kadar basit olgularla formülize edilememelidir. Her şeyden önce Osmanlı düşünce sisteminin dayanaklarından biri olan tekkelerin dinî ritüellerine ve topluma entegre olmuş geleneklerine yönelik asimile ve yok etme girişimi, bir imparatorluk için hiçbir zaman doğru sonuçlar vermeyecektir. Gelenekleri yok etmeye yönelik böylesi katı saldırılar bir toplumun geçmişini yok etme tehlikesini doğurmaktadır. Etkileri toplumun her katmanında azalan gelenek, o toplumu kendi geleceğiyle yalnız bırakmaktadır.(Oktay,2017:93).

Bazı tarihçilerin, suret-i hak'tan göründüğünü iddia ettikleri bazılarının ise yaygara ile din maskesi arkasında ortalığı karıştırarak menfaat elde etmek amacıyla olduklarını iddia ettikleri Kadızadelilerin fikrî temellerini, XIII. yüzyıldaki selefiyye hareketinin önemli ismi İbni Teymiyye'ye dayandıran değerlendirmeleri olmakla beraber (Uzunçarşılı, 1997:363) aslında bu iki selefi hareketin aralarında hem itikadî yönden hem de dayandıkları sosyo-kültürel arka plan yönünden önemli farklılıklar bulunmaktadır. Farklılıklara değinmeden önce hareketin selefi özelliğinin nereden geldiğine değinmek gerekmektedir.

Bugün olumsuz bazı çağrışımlara sahip olan selef kavramı esas olarak sahabeye, ilk asırlardaki Müslümanlara ve hadisçilere verilen bir isimdir. Selefilik tarihsel süreçte Ashabu'l hadis ve Hanbeliler daha sonra İbni Teymiyye sonra İmam Birgivi ve son olarak da Vahhabiler tarafından temsil edilmiştir. Bunların ortak noktalarından hareketle selefilik karakteristlikleri belirlenmiş, bunlar üzerinden selefilik etiketleri oluşturulmuştur. Selefilik ortaya çıkış sürecine baktığımızda selefiyeciliğin ilk imamı kabul edilen Ahmed b. Hanbel Mutezilî akılcılık kavramına karşı çıkışıyla bu harekete ilk özelliğini vermiştir. Bu özellik, Kuran'ın yorumlanmasında akli ön planda tutanlara,

kelam, felsefe ve tasavvuf ile meşgul olanlara açık saldırı ve onları din dışı saymadır. Selefilikğin sonraki döneminde ona doktriner özelliğini veren İbni Teymiyye ve takipçileri ise dine girmiş her türlü yeniliği adet, ibadet, inanç ve töreleri bidat kabul edip ayıklama anlayışı ile harekete ikinci önemli özelliğini vermiştir, o da dinde tasfiye anlayışıdır.

Bu ilk iki önemli sürece bakıldığında hareketin ilk zamanlarının Kadızadelilerin eylemleri ile örtüştüğü yorumlanabilir. Çoğu tarihçinin Kadızadelileri XIII. yüzyılın selefiyecisi İbni Teymiyye ile bağdaştırmasının kuşkusuz bir başka sebebi de XVII. yüzyılın bu dar görüşlü hareketinin lideri Kadı-zâde Mehmed'in İbn'i Teymiyye'nin es-Siyâsetü's- Şer'iyye eserini genişleterek Tâcü'r- Resâil ve Minhâcü'l- Vesâil adıyla Türkçeye tercüme ettiği iddiasından kaynaklanmaktadır. Ancak Derin Terzioğlu'nun(2007:247-275) araştırmalarına göre bu eser 1569-70 yılları arasında ünlü tezkireci Âşık Çelebi tarafından zaten Mi'râcü'l-İyâle ve Minhâcü'l-'Adâle ismiyle yeni bilgi ve yorumlarla tercüme edilmiş, Kadızade Mehmed ise bu eseri doğrudan intihâl etmiş ama İbn'i Teymiyye'den tercüme etmiş gibi göstermiştir. Bu sebepten selefi hareketlerin birbirinden beslendiği ve bazı yönlerden bağdaştığı gerçeği bir kenara bırakılırsa, bahsedilen asrın bu tasfiyeci hareketinin aslında bu kadar derin bir kültürel temeli olmadığı gayet sathi, birbirinden kopuk ve hiçbir mantıksal zemine oturtulamayan bir takım iddialardan meydana geldiği literatürde çokça dile getirilmiştir.

Kadızadelileri daha derinlemesine irdelemeden önce çalışma itibariyle önemle üzerinde durulması gereken ve selefi hareketin en dikkate değer ismi olan İmam Birgivî'nin düşünce ve fetvaları etrafında gelişen selefi anlayış için özel bir başlık açılması gerekmektedir. Çünkü Kadızadeliler hakkında daha iyi malumat verilmesi, kendilerine önder tayin ettikleri bir önceki yüzyılda yaşamış olan bu saygın âlimin ve fikirlerinin anlaşılmasına bağlıdır.

3. Osmanlı Devletinde Bidat Geleneğini Reddeden İlk İsim: İmam Birgivî

Sadece yaşadığı dönemde değil kendisinden sonraki dönemlerde de fikhî tartışmaların önemli kaynaklarından olan İmam Birgivî, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yetişmiş kuran ve sünnet dışında bütün İslami ritüelleri reddeden ilk isim olarak anılır. Onun başlattığı bu selefi düşünce dalgasının sonraki dönemleri de etkilemesi, halk kitleleri arasında yayılan meşhur Tarikat-ı Muhammediye eserinin etkisinden kaynaklanmaktadır. Birgivî'nin dinin özünde olmayıp daha sonra eklenen heterodoks nitelikli unsurları dışlayıcı tavrı halefisi Kadızade Mehmed Efendi ve ondan

sonra harekete liderlik etmiş isimler için de bir dayanak noktası olmuştur. Ancak düşüncelerinde samimi ve iyi niyetli olan hatta İstanbul'da padişah himayesinde olmasına rağmen yükselme imkânlarını bir kenara bırakıp, dini fikirleri uğruna küçük bir taşra kasabası müderrisliği ile yetinen, devlet adamları ve devlet kapısıyla mesafeli duran bu âlimin başlattığı hareket, siyasi güç ve çıkar sağlamak, rakiplerini bertaraf etmek ve toplumu etkilemek amacı daha ön planda olan Kadızadelilerin iddialarıyla mukayese edilemeyecek kadar farklı bir karakterdedir.

Pek tabii Kadızadeliler de bunun farkında olmakla birlikte onlar saygı görmek ve inandırıcılıklarını arttırmak için düşüncelerini İmam Birgivî'ye dayandırmak zorunda kalmışlardır. Buradan hareketle klasik selefi hareketin karakteristik bir özelliği olan "devlet yöneticilerine karşı mesafeli durma" anlayışını Kadızadelilerle birlikte yitirdiği yorumu yapılabilir.

4. Zahire Bakarak Hüküm Verenler

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren aklî ilimleri konu alan eserlerin yazımı, medrese eğitiminin başarısı hem sayı hem de kalite bakımından gerilemiş ve bu durum XVII. yüzyıldan itibaren daha net ortaya çıkmaya başlamıştır. İlmîyenin itibarını bu denli kaybetmeye başlamasında eserlerin kalitesinin yanında ilmî payelerin rüşvetle hatta babadan oğla geçmesi de etkili olmuştur. Bununla beraber padişah ve vezirlerin fakihler ve sofular arasında gelişen tartışma konularını değerlendirebilecek eğitim ve kültür donanımından yoksun olması bu püritan harekete uygun bir gelişme ve yayılma ortamı sağlamıştır.

Birgivî ekolü içinden yetişen Kadızadeliler hareketinin lideri ve isim öncüsü Kadızade Mehmed Efendi, hocası Mehmed Birgivî'ye benzer bir biçimde şeriat ilmi haricinde hiçbir alanla iştigal olmamış, akli ve felsefi ilimlerin öğrenilmesinin dinen uygun olmadığını belirtmiş ve tasavvuf zümrelerine karşı düşmanca bir tutum almıştır. Onun takındığı bu düşmanca tutum bir takım basit vaazlar ve kurnaz suçlamalardan ibaret olsa da tesirli konuşması sebebiyle etrafına kalabalık kitleleri toplamayı başarmıştır. (Yenigün Gazetesi, Kaya, 2017) Kadızade Mehmed Efendi'nin hitap ettiği bu kalabalık kitleler çoğunluk itibarıyla iyi eğitim görmemiş dine sıkı bağlı olma özelliği taşıyan ve emirleri yerine getirmede hazır ve epey istekli olan esnaf ve İstanbul'a sonradan yerleşmiş taşralılardan meydana gelmekle beraber tamamen mevki hırsıyla hareket eden bu vaizin saray çevresinden de hatta padişaktan bile destek gördüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Her şeyden önce Kadızade Mehmed'in ve ondan sonra harekete liderlik etmiş olan halefilerinin özellikle esnaf ve saraydan aldığı bu desteğin sebebine bakılması gerekmektedir. Çünkü bizi bu tartışmayı anlatırken saraya kadar götürən şey, hiç kuşkusuz bu hareketin gerçek hedefinin makam mevki elde etme ve nüfuz sahibi olma arzusundan ileri gelmektedir.

Bu kısa girişten sonra ilk başlığımızda genel hatlarıyla XVII. yüzyılın karakteristik bir bunalım dönemi olduğundan bahsetmiştik. İmparatorluğun içinde yaşanan anlattığımız sıkıntılara ek olarak cephelerde yaşanan mücadeleler de imparatorluğun sosyal ortamını önemli ölçüde etkilemişti. Osmanlı- Safevi mücadelesi 1618-1656 yılları arasında Şi'î Şah Abbas ve haleflerinin saldırılarıyla devletin birinci mücadele sahnesini oluşturmuştur (İnalçık, 2009: 230). Sünni Kadızadeliler hareketinin bu mücadele döneminde hat safhaya erişmesi onlara halktan ve padişah'tan gelen bu desteği anlamamız açısından önemlidir.

Osmanlılarla Şii İran arasındaki mücadelenin düşmanlığa varacak boyutta olduğunu ve imparatorluğun onları en büyük rakip saydıklarını özenle belirtmemiz gerekir. Bir kere öncelikle Osmanlı devleti Şah Abbas'ın Bağdat'ı topraklarına katması sebebiyle iki cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır, bu da içeride askeri ve mali sıkıntılarının başlıca nedeni olmuştur. Bu dönemde Bağdat'ı almak için üç sefer yapılmış ve IV. Murad üçüncü seferi bizzat kumanda ederek Bağdat'ı geri alabilmiştir. Sultan Murad bu önemli sefer öncesi kararını halka duyurmak için bir hatt-ı hümayun çıkardığında ekonomik sıkıntı içindeki halkın pek tabii yeni bir seferden hoşnut olmayacağını biliyordu ancak Sultan Murad cephede giriştiği bu mücadelede halkın desteğine ihtiyaç duymuştu ve bu desteği ona Kadızadeliler, içeride Şii karşıtı söylemleriyle sağlamıştır. Zaten halk arasındaki Şii karşıtlığı alevlenmeye çok da ihtiyaç olmayan bir meseleydi. Bununla beraber kuşkusuz Sultan Murad'ın kadızadelilere yönelik zımnen olumlu tutumunun asıl sebebi onların vaazlarının şekillendirmeye çalıştıkları hayat biçiminin sakin bir toplumsal düzen yaratacağına duyduğu inanç ve kadızadelilerin sultanın her icraatına uygun vaaz ve fetva vermeleriydi (Turan,2014:46-51). Padişahın büyük İstanbul yangınından sonra asayişini sağlamak için kahvehaneleri kapatması sonrası, Kadızadelilerin tütün ve kahveyi keyif verici madde olarak nitelendirmeleri buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sultanın yasaklarını onaylayıcı bu tür vaazlar kuşkusuz padişah ve yöneticilerin de işine gelmişti ve bu hareket devletin iç politikasını desteklemek amacıyla padişah tarafından

akıllıca kullanılmıştı. Çünkü Sultan Murad'ın yasaklamaları, men etme ve cezalandırmaları dini bir gerekçeyle irtibatlandırılınca yönetime karşı ortaya çıkabilecek hareketlerin de önü alınmış olmaktadır.

Sarayın ve halkın tarikatlara yönelik olumlu ve destekleyici tutumlarının tarihsel sürecine baktığımızda, tasavvuf ehline saldırmaktan başka bir fikirsel mücadelesi olmayan bu püritan anlayışın nasıl olup da bu yüzyılda padişah ve halk tarafından bu kadar heyecanla dinlenip desteklendiğini anlamak yine de güçtür. Geçmişe baktığımızda her zaman Osmanlı padişahları tarafından daima himaye görmüş yüzlerce derviş, tekke ve zaviye bulunmaktadır. Bununla beraber hemen her padişah bir tarikat şeyhine özel yakınlık göstermiştir (İnalçık, 2007: 231). Sultanlar Mevlevilik, Halvetilik, Nakşibendilik gibi yüksek tarikatları her zaman benimsemiş ve desteğini almışlardır. Peki Osmanlı düşünce sisteminin bu önemli ayağına karşı gelişen saldırılara yönelik esnaf ve halk arasından gelen desteğin sebebi neydi? Bunun cevabı bu yüzyılın neden kargaşa yüzyılı olarak anıldığı sorusunun cevabında yatmaktadır.

Sultanların katledildiği, askerinin sık sık ayaklandığı bir kargaşa ortamında halk kaygı içindeydi. Ocak ağalarının soygunları, ulufenin yetersiz bulunması sebebiyle halktan alınan haksız ağır vergiler, yeniçeri taşkınlıkları, sokaklardaki asayiş bozmaları ve esnafa korku salmaları yeniçerilere ve dolayısıyla Bektaşiliğe yönelik düşmanlığı da körüklemiştir. Yeniçeri zulmünden bıkmış olan esnaf takatının sonuna gelmiş ve zalimlerin saltanatına son vermek istemişlerdir. İşte böyle bir havada tutucu vaizler devletin zaafından yararlanmayı bilmişlerdi ve heyecanla dinlenmekteydiler. Vaizlerin halka doğrudan hitap etme gibi bir ayrıcalıkları olduğunu da düşünürsek, esnaf ayaklanmasında kuşkusuz Kadızâdeli vaazların oldukça etkili olduğu söylenebilir. Esnaf zalimlerin zorbalıklarına karşın bu vaazlardan çok büyük bir cesaret kazanmaktaydı. Sonuç olarak tebaa içinden Kadızâdelileri destekleyen çoktu. Zaten bu fakihlerin yaşama stilleri ilmiye sınıfına mensup olan üst kademelerden ziyade halkın yaşama biçimine benzemektedir (Faroqhi, 2005:74). Kadızâdeliler hareketinin halkçı bir rengi vardı, bu da halkın verdiği desteğin oldukça yüksek olma sebebini açıklamaktadır. Son olarak Kadızâdeliler esas hedefleri olan saray ve çevresi üzerinde de etkili olmuştur. Bostancı ve kapıcılar arasından hatta Valide sultanın yakın çevresinden bile pek çok taraftar edinmiştir. Ulema arasından bile onların tarikat ehline karşı muhalif tutumunu onaylayan vardır. Kadızâde Mehmed etrafında şekillenen bu ilk dönem Kadızâdeliler hareketi,

çoğunlukla fikri söylemler ve atışmalarla geçmiştir. Sonunda 1635 yılında Kadızade Mehmed ölmüş ve mücadelenin ilk safhası bir süreliğine sona ermiştir.

1640 yılında Sultan IV. Murad'ın ölümü ve İbrahim'in tahta geçmesiyle beraber, imparatorluğun zar zor oturtulan nizamı yeniden bozulmaya başladı. Saray yeniden menfaat peşinde olan fakihlerin nüfuz mücadelesine sahne olmaktaydı. Ancak bu nüfuz mücadelesi bir üst kademeye terfi etmiş, fikrî tartışmaların yerini fiili kavgalar almış, gerilim düşmanlığa ve kan akıtmaya kadar gidebilen saldırgan taarruzlara dönüşmüştü. Hareketin böylesi saldırgan bir döneme girmesine, selefi akımların merkezi olan Şam'dan birini öldürmesi sebebiyle kaçıp gelen ve sonradan sarayda padişah şeyhliğine kadar yükselen, Ayasofya'daki somaki direğe yaslanarak vaaz verdiği için Üstüvanî lakabıyla anılan Mehmed Efendi sebep olmuştur. (Yenigün Gazetesi, Kaya, 2017) Üstüvanî Mehmed Efendi de hareketin bir önceki lideri Kadızade Mehmed gibi sarayda güç sahibi olmayı başarmıştır.

Üstüvanî dönemiyle beraber Kadızadelilerin kuvvetleri çınar vakasına sürmüştür. Kadızadelilerin, Çınar vakasından sonra olayda pek çok taraftarlarının öldürülmesi sonrası hem saraydaki nüfuzları azalmış hem de ekonomik yönden zayıflamışlardır. Bunun üzerine eski güçlerinin hala kuvvetlice olduğunu ispat etme amacıyla İstanbul'daki tekkelerin moloz yığınları halinde denize dökülmesi ve emr-i bi'l-ma'rûf ve neyh-i ani'l-münker (Uzunçarşılı:228) emrini uygulama gerekçesiyle, takipçilerine silahlarıyla Fatih Cami avlusunda bir araya gelme çağrısında bulunmuşlardı. Gerginliğin bu boyutlara çıktığını gören dönemin katı kuralcı sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa, Kadızadelilerin toplumda huzursuzluk ve bölünmeye sebep olması gerekçesiyle Üstüvanî ve diğer vaizleri Kıbrıs'a sürgün etmiştir. Kadızadeliler hareketi bunun üzerine kısa bir zaman lidersiz kalsa da Kadızadelilerin son lideri taşradan gelmiş bir vaiz olan Vanî Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gelmesi ile beraber hareketin halk arasındaki takipçileri yeniden ortaya çıkarmıştır.

Hünkâr vaizi olarak bilinen Vanî Mehmed Efendi Kadızadeliler hareketinin ilk iki liderine benzemektedir. O da selefleri gibi sultan ile yakın ilişki kurabilmişti. Hatta oğlu, damatları önemli makamlara gelmiş, Sultan IV. Mehmed ona özel bir teveccüh göstermiş, daha sonra Vaniköy olarak ismi değiştirilen Papaz Bahçesini ona hediye etmiştir (Bilkan, 2016: 96). Ancak Vanî Mehmed Efendi de 1683'te Sultanı II. Viyana kuşatması için ikna edenler arasında olmasından dolayı sürgün edilmiştir. Zaten hareket Vanî Efendi

dönemiyle beraber sona ermeye başlamıştı. Bunun en önemli göstergesi Kadızadeliler'in isteği ile yasaklanan semânın tekrar serbest bırakılmasıydı.

5. Kadızadelilere Karşı Şeyh Sivasiler

Kadızadelilerin katı bir şekilde savunduğu dinde tasfiye anlayışı, esas itibarıyla tüm tekkeleri ve tasavvuf geleneğini hedef almaktaydı. Ancak bu tasavvuf düşmanlığına karşı en etkili mücadeleyi veren, Halvetîyye tarikatının Sivâsiyye koluydu. Bunların saray ve çevresiyle kurduğu yakın irtibat ve bu yüzyıldaki padişahların Halvetîliğe yakın olmaları sebebiyle özellikle Sivâsîler, Kadızâdeliler tarafından rakip olarak görülmekteydi.

Neredeyse bir yüzyıl süren bu mücadelenin vâizler tarafını önceki başlıklarımızda incelemiştik. Bu taassup hareketinin savunucuları karşısında ise onlarla daha çok ilmî boyutta mücadele vermiş, sultanların teveccühlerini kazanmış sevilen saygın mutasavvıflar vardı. Kadızadelilerin görüş ve anlayışlarına şiddetle tepki gösteren ilk mutasavvıf, ilk Sivâsî ünvanına sahip olan Abdülmecîd Sivâsî'ydî. Abdülmecîd Sivâsî yirmi beşten fazla eseri bulunan aynı zamanda şeyhî mahlasıyla şiirler yazmış ve dönemin geniş bir kesimi tarafından saygıyla karşılanan ünlü mutasavvıflarından olmakla beraber, bu hareketin daha fazla ilerlemesini de engelleyen şahsiyetlerden biriydi. Onun dönemin tartışma konuları hakkındaki düşünce ve fikhî görüşleri takipçileri tarafından da savunulmuştur.

Abdülmecîd Sivâsî'den sonra Kadızâdelilerin baş düşmanı, sadece vaazlarıyla değil eserleriyle de onları tenkit eden Abdülâhad Nurî olmuştur. İlmî boyutta devam eden mücadelenin bu sürecinde Abdülâhad Nurî'nin, Kadızadelileri yazdığı risalelerle tenkit eden iki müridinden bahsetmemiz, hem kadızadelilerin nüfuzunun kuvvet derecesini hem de hiçbir tenkide dayanamayacak kadar ilmen zayıf olmalarını bize gösterecektir. "Tatar İmam" ve "Kürd Molla" lakaplı iki Sivâsî, Kadızadelilerin savundukları görüşlerde kaynak kabul ettikleri Birgivî'nin "Tarîkât-ı Muhammediyye" 'sinde yer alan 750 civarında hadisin ne kadar zayıf ve Kadızadelilerin iddialarına dayanak olmaktan ne kadar uzak olduklarını vurgulamayı amaçlamışlardı (Gündoğdu, 1998: 37-72). Bunun üzerine Kadızadeliler Kürd Molla'nın öldürülmesi için şeyhülislamdan fetva istemişler fakat başaramamışlardı. Tatar İmam'a gelince, onun eski ulemanın beyanlarına dayanarak Tarîkât-ı Muhammediyye'î eleştirmesi Kadızadelileri ilkinden daha çok rahatsız etmiş, şeyhülislamdan bunun da katlini istemişlerdi. Ancak bu sefer Tatar İmam cesaretle karşı

koymuş ve Kadızadelileri açık münazaraya davet etmişti. Fikri tartışmalarda pek de başarılı olamadıklarını bildiğimiz Kadızadeliler ise bu daveti şiddetle reddederek idam isteklerini tekrarlamışlardır. Dönemin şeyhülislamı Bahayî Efendi pek tabii idam fermanı vermemişti ancak topladığı ulema meclisinde eseri yasaklatıp Tatar İmam'dan bir daha böyle teşebbüslerde bulunmamasını istemek zorunda kalmıştı. Burada ulemanın tavrı belki de Kadızadeliler hareketi için kilit nokta olabilirdi. Nitekim Ahmet Yaşar Ocak, (2011: 223)eğer Tatar İmam ve Kürd Molla ulema tarafından desteklenseydi Kadızadelilerin yıpratılması mümkün olabilecekti, ancak Kadızadeliler ulemanın bu acizliğinden yararlanıp güçlerinin doruk noktasına çıktılar notunu düşmüştür.

Abdülhâd Nurî'nin 1650 yılında vefat etmesiyle hareketin üçüncü safhasının mutasavvıflar tarafında bu kez gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde düşünce ve inançları dolayısıyla çok tartışılan Niyâzî-i Mısırî'yi görmekteyiz. Mısırî, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kendisini Edirne'ye davetiyle önemli vaazlarda bulunmuş ve halkın ilgisi ile karşılaşmıştır. Ancak keskin bir eleştiri diline sahip olan Niyâzî-i Mısırî Kadızâdeliler'in en güçlü olduğu dönemde Vani Mehmed Efendi gibi saraya çok yakın biriyle başa çıkamamış, karşı karşıya kaldığı birçok iftira ve karalama yüzünden hayatının büyük bölümünü sürgünde aç, hasta ve oldukça zor şartlar altında geçirmiştir.

6. Eşyanın Tesbihi Hal İle Mi Yoksa Kal İle Midir?

Osmanlı fıkıh anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynayan bu tartışma “eşyanın tesbihi hâl ile mi yoksa kâl ile midir?” atışmasının vaaz kürsüsünden padişah huzuruna kadar taşınmasıyla sembolleşmiş, o dönem Osmanlı toplumunun çare bulması gereken pek çok hayati mesele varken- “aklî ilimlerin lüzumû”, “hızır'ın hayati”, “sema, devran raks” hatta “peygamberin anne ve babasının imanla ölüp ölmemesi” gibi ehemmiyeti olmayan konular üzerine şekillenmiştir. Ocak (2011:244) buradan hareketle, Kadızadelilerin gerçek hedefinin toplumu selamete ulaştırmak olup olmadığını düşünülmesi gerektiğini vurgular.

Osmanlı toplumunda en başından beri medresenin karşısında tarikatlar ve tasavvuf önemli bir yer tutmuştur. Halil İnalçık (2009: 87) meselenin aslında “Tanrı bilgisine nasıl erişilir?” sorusunda kullanılan iki farklı metottan kaynaklandığını ve bu iki metodun da Osmanlı düşünce sisteminin iki farklı yorumunu meydana getirdiğinden bahseder: klasik medrese öğretileri ve ona karşılık samimiyetle ifâ edilen iman, ibadet ekseninde tasavvufî anlayış. Bu iki farklı yorum biçimi Osmanlı ilim geleneğinde XVII.

yüzyıla kadar uyum içinde olmuştur. Ancak XVII. yüzyıla geldiğimizde öncelikle ilmiye sınıfı içinde bozulmalar başlamıştır. Kâtip Çelebi de (2008: 79-130) aklî ve naklî ilimlerin beraber ve uyum içinde tahsil edilmesinin ilim geleneğinin bir parçası olduğunu ancak medreselerde bu uyumun gereklerinin terk edildiğini not düşmüştür.

Kadızzade Mehmed Efendi'nin başını çektiği Kadızâdeliler hareketinden gelen kimselerin ilmiyeyi ele geçirmesi, öncelikle medresenin müfredatında bozulmalar meydana getirmiş- ilmiye sınıfının birtakım tutucu çevrelerin etkisi altına girmesiyle, matematik ve felsefe gibi alanlar tehlike olarak görülmüş- daha sonra, tekke-medrese uyumunu zedelemiştir. Bu yüzden Kadızâdeliler-Sivâsîler çatışması bazı literatür çalışmalarında tekke-medrese çatışması şeklinde okunmaktadır. Oysa bu tanımlamayı çürütecek bulgular mevcuttur. Tarikat mensuplarının hemen hepsinin medrese eğitimi almış olması, Osmanlı toplumunda yüzyıllarca hoşgörüyü karşılanan ve ulema arasında da kabul görmüş olan tasavvuf düşüncesi, şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi tekke erbabına yakınlığı, bu bulgulardan birkaçıdır. Daha ilginç olanı İmam Birgivî ve Kadızzade Mehmed Efendi'nin tahsillerini tamamladıktan sonra tarikat ileri gelenlerine intisap etmiş olmaları da bu tezi çürütmeye yetmektedir. Bununla beraber ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi Arnavutluk gezisi sırasında Ohri'de pek çok zaviye medresesi olduğunu, tekke ve medreselerin yan yana inşa edildiğini not düşmüştür. Çelebi'nin anlattığı bu yerler tekke medrese çatışmalarının Osmanlı sosyal ve siyasi tarihine bütünüyle entegre edilemeyeceğini göstermektedir (Turan,2016: 100). Tekke ve medrese arasında böylesine bir iç içe geçmişlik varken, imparatorluğun düşünsel arka planındaki iki temel kurumu keskin çizgilerle ayırma tabi tutmak tarihi bir hata olmaktadır.

7. Dersaadet'i Saran Kavganın Arasında Bir Osmanlı Seyyahı: Evliya Çelebi

İlmî ve fikrî bir durağanlığa girildiği, önemsiz konuların ise yoğunlukla tartışıldığı bu dönemde, sayıları az da olsa, bazı âlim, şair ve devlet adamları -mesela Katip Çelebi, Bahâî Efendi, Solakzâde Mehmed, Na'îmâ, Şeyhülislam Yahya, - meselenin dışında kalmış ancak kendi görüşlerini açık bir şekilde dile getirmekten ve zaman zaman her iki tarafı da tenkit etmekten çekinmemişlerdir. İsmi zikredilen âlimlerin hepsi Kadızâdelilere doğrudan eleştiri yöneltmişlerdir. Ancak XVII. yüzyılın değeri sonradan anlaşılmış en büyük nesir ustası ve gezgini Evliya Çelebi'nin bu tartışmaya yönelik çözüm üretme veya tenkit amaçlı herhangi bir metin kaleme almamış olması bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bununla beraber seyyah-ı âlem İstanbul'u saran bu kavgaya duyarsız

kalmamıştır. Kadızadelilerle ilgili Bitlis'te cereyan eden bir tartışmada kullandığı ifadeler tartışmadaki tarafını ortaya koymuştur. Evliya Çelebi her ne kadar dinine düşkün bir Sünni ekole mensup bir Müslüman olsa da XVII. yüzyılın selefi muhalifleri Kadızadelilere daha az sempati duymuştur. O Kâtip Çelebi gibi her ne kadar açıkça tarafını belli eden risaleler kalem almamışsa da bu yüzyılda daha önce üzerinde durduğumuz Osmanlı düzeninin değişiminin canlı tanığıydı dolayısıyla sahip olduğu Osmanlı aydın kimliği gereği olayları yorumlayışı aydın kimliği ile paralel bir görüştü (Turan,2014: 46).

Çalışmada Evliya Çelebi'nin bu tartışma hakkındaki yorumlarının ve düşüncelerinin merak edilme sebebi, onun bir Osmanlı aydını olarak bakış açısının ve yorumunun her şeyden evvel dönemi anlayabilmek açısından önemli olduğu düşünülmüşünden ileri geldi. Daha önce de belirtildiği gibi, kendisinin etrafında cereyan eden bu kavgayla ilgili görüşlerine üstü kapalı olarak- sadece kısa bir anekdotta değinse de Evliya Çelebi'nin seyahatname metni ve onun hayatı ile haşır neşir olan ve Evliya'nın dünyasına girebilen bir araştırmacı onu çok iyi tanıma ve hangi durumda ne düşünebileceğini yorumlama fırsatı yakalamaktadır. Çalışmada bu fırsat değerlendirilmeye çalışılmış, onun seçkin bir Osmanlı olarak Kadızadeliler tartışmasındaki düşünceleri gösterilmeye gayret edilmiştir.

8. Târih-i Seyyâh'ın Zihin Dünyası: Evliya Çelebi Bölünmenin Neresinde?

Geleneksel toplumun özelliklerinden biri mobilize olmayışı, kişinin genellikle doğup büyüdüğü sosyal ve ekonomik düzen içinde yaşamını sürdürmesidir (Turan 2014: 47). İstanbul'da doğan ve padişahın yanında yetişen Evliyâ Çelebi için ise, doğduğu ve yetiştiği imparatorluğun kalbi olan İstanbul her ne kadar kendi dünyasının da merkezi olsa bu, onu yeni yerler görme isteğinden alıkoyamamıştı. Bu anlamda seyyah-ı alem, klasik bir Osmanlı olmasının ötesinde geleneksel toplumun pek de alışık olmadığı bir Osmanlı kimliği daha taşımaktaydı: Dünya insanı olmak(Dankoff 2010: 43-95).Evliya Çelebi'yi dönemin klasik Osmanlı profilinden farklı kılan bu özellik onun dar fikirli olmamasıyla da bağlantılıydı. Evliyâ her alanda sarayda eğitim görmüş, İstanbulda yetişmiş Sünni bir Türk'ten beklenecek açık görüşlülüğü gösterebilmiştir (Dankoff,2010:89). Evliya'nın dünya görüşünün böylesi farklı yönlerini irdelerken onun Osmanlılığını da tarif etmek gerekmektedir.

Evliya Çelebi temel eğitimini tamamladıktan sonra esas tahsiline medresede başlamış orada yedi yıl bir müderristen ders almıştır. Bu eğitiminin yanında on bir yıl

hafızlık dersi görmüş birçok sanat ve hüner öğrenmiş, ardından Enderun'a girmiştir. Kuran okumadaki meziyeti, güzel sesi eğlenceli kişiliği dönemin padişahı Sultan Murad'ın ilgisini çekmiş ve sarayda Kilâr-ı Hâs'a alınmıştır. Burada gramer ve fıkıh kitapları okumuş, Ömer Gülşenî'den musîki dersi almış Keçi Mehmed Efendi'den tecvid öğrenmiştir (Baysun: 401).Aldığı dersler arasında en çok musikide ileri gidebilmiş ve seyahat arzusu nedeniyle devrinin yüksek tahsilini tamamlayamamıştır. Bununla beraber Evliya Çelebi'nin sanata ve sanat eserlerine karşı da düşkünlüğü vardır. Gezdiği yerlerdeki yapıların özellikle camilerin mimari özelliklerini, süslemelerini, ahşap oymalarını büyük dikkatle incelediği seyahatnamede açıkça görülmektedir. Sarayda yaşadığı yıllarda hüsnühat dersleri almış Nakkâş Hükûmîzâde Alî Beg'den resim yapmayı öğrenmiştir. (Tezcan,2011:61). Evliya seyahatnamenin birçok yerinde çeşitli sazlar hakkında malumat vermiş iyi bir musikişinas cihetini de göstermiştir. İncelmiş zevkleri ve edebi becerisiyle edindiği "çelebi" ünvanı sahip olduğu klasik Osmanlı kimliğiyle birlikte seçkinler zümresinden gelen aydın kimliği, alt sınıf ulemadan sayılabilecek "efendi" kimliği Kadızadeliler tartışmasındaki tarafını yorumlarken göz önünde tutulmalıdır.

Evliyâ'nın sahip olduğu seçkin sınıfı kimliği haricinde, meseledeki tarafını yorumlamamızı sağlayacak temel hususlardan bir diğeri onun tasavvufa karşı beslediği derin muhabbetidir. Onun tasavvuf sevgisini ve dönemin ileri gelen mutasavvıflara yakınlığını seyahatname metninde görülmektedir. Seyyah-ı âlem daha seyahatnamesinin ilk sayfalarında doğumunu tasvir ederken evlerindeki şeyhlerin, onun kulağına ezan okumalarını anlatmış, gördüğü rüyayı yorumlatmak için Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Abdullah Dede'ye gidip elini öpmüştür. Böylece seyahatlerine başlamak için ondan icazet almıştır. Bazı otoriteler Evliyâ'nın soyu hakkında bazen karmaşık bilgiler verdiğini bununla beraber soyunu Ahmet Yesevî'ye bağladığını söyler (Baysun:403). Bu konuda ihtiyatlı davranılması gerektiğini kabul etmekle beraber, evliya'nın tasavvuf ilgisine başka bir kanıt olabileceği düşünülebilir. Azak seferi sonrası Kırım'dan İstanbul'a dönerken yaşadığı deniz kazası sonrası sağlığına kavuşmak için Sarı Saltuk tekkesinde sekiz ay geçirmiştir (Çelebi, 2008:119-128). Yine tasavvuf musikisinde büyük sevgi beslediği Ömer Gülşenî'ye nisbetini "Evliya-i Gülşenî" (Küçükçaya2002: 49) ifadelerinde açıkça dile getirmiştir. Evliya çelebi seyahatnamesinde ele aldığı şeyhlerin çoğuyla bizzat tanışmıştır. Tanıştığı ve kapılandığı bu şeyhler daha çok Halveti ve Mevlevi dervişlerinden oluşmaktadır. Mora yarımadasında bir halveti tekkesi yaptırıp üç dükkan vakfetmesi ve Mısır'da bir halveti tekkesine dükkan bağışlamış olması tarikat büyüklerine karşı ne

kadar özel bir sevgisi olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Küçükaya 2002: 54).Seyyahın tarikatlara özellikle Halvetiliğe ve Mevleviliğe olan bu yakınlığı sebebiyle bu tekke mensuplarının etkinliklerini açıkça haram sayan Kadızadeliler'e karşı düşüncelerini çözümlenmek kolaylaşmaktadır. Evliya Çelebi'nin özellikle müzik konusundaki hassasiyetini düşünecek olursak onun, tarikatların sema ve deveran etmelerine "düdük çalanlar, tahta tepenler" gibi nahoş ifadelerle saldıran bu müzikten ve edebiyattan hoşlanmayan ciddi ve vakur insanları sevmeyeceği çok açıktır (Turan, 2016:65).

Tüm bu anlatılan hususlara ek olarak, çalışmadaki değerlendirmelerin dayandırdığı esas kaynak Evliya'nın 1655'te Bitlis Hanı'nın kütüphanesinin müzayedesinde gerçekleşen aşağıdaki hadisede Kadızadeliler'e mensup birinin Şehname yazmasındaki münyatürü tahrif etmesi sonrası söyledikleridir. Seyahatname'deki ilgili bölüm (Çelebi, 2008:341)

"Bir müraî yobaz ve sübyancı yani mahbup-dostlarm Kadızâdeli fırkasından geçinen nâmert, fesatçı, üçkâğıtçı, faiz yiyici, sahtekâr, hak yiyici, aşağılık, oğlancı, müstamel, anasının hatası rezil bir herif, fazla kazanırım diye açık artırmada satılan sanat eseri bir Şehname'yi 1.600 guruşa satın alarak üzerine kaydettirdikten sonra çadırına gitmiştir. Çadırına vardığında resimleri seyrederken, "Resim haramdır" diye bütün sayfalarında olan bazı sanat eseri resimlerin gözlerini çıkarır gibi o nergislerin gözlerini Etrâk bıçağıyla oyarken her yaprağı delik delik delmiş, bazı resimleri bıçağıyla boğazladım sanarak boğazlarından çizmiş, bazı güzel kadın ve erkek resimlerinin yüzlerini ve elbiselerim ağızındaki pis balgamı ve tükrüğüyle pisletmiştir. Böyle çok değerli bir kitabın her yaprağını üstad bir ayda meydana getirememişken bir anda ağzının salyasıyla berbat etmiştir.

Ertesi günü dellâl, dellâliye akçesini istemeye vardığında; "Ben nideyim suratlı papaz kitabım, surat haramdır", diye almayıp, "Cümle [bütün] suratlarını bozdum" diye Şehnâme'yi tellâlin üstüne atar. Tellâl kitabı açar, bakar, görür ki bir resim kalmamış;

"Yetişin bre ümmet-i Muhammed! Bu Şehnâme'yi görün, bu zalim neylemiş!" diye feryat eder. Edepsiz herif:

"Ey biraderim hoş ettim. Tire Şehri'nde şeyhimin dediği gibi nehy-i münker eyleyip [kötülüğü engelleyip] hemen bir suret alıkoydum. O da, benim Tire Şehri'nde bir sevgili oğlanım var idi, onun suretine benzediği için bozmadım." demiştir. Bunun üzerine çaresiz

dellâl gördü ki bu iş kavga etmek ile hallolmaz. Hemen paşaya gelerek adı geçen heriften şikayet edip,

"İmdat ve feryat ey yiğit vezir!" dedi. Dellâl: "Sultânım, şu Şehnâme'yi Hakkâri Beyi kethüdası Cülomerik Kaleli Han Murad Bey, 1.400 guruşa müzayedede satın almışken bu Tireli Hacı Mustafa 1.600 guruşa alıp götürdü. Üç gece kitap kendinde kaldı. Meğer herif Kadızâdeli imiş. 'Resim haramdır' diye bütün resimlerin gözlerini delmiş, bıçağıyla boğazladım deyip her resmi pabuç süngeri ile silerek bu çok değerli Şehnâme'nin elli meclis resimlerini kirletip kitabı değersiz hâle getirmiş, bundan başka benim bu kadar dellâliyemegadr etti." diye Şehnâme'yi paşanın huzuruna bırakır. Paşa Şehnâme'yi görünce derin bir âh çekip divanda bulunanlara gösterdi. Toplantıda hazır bulunanlar Firavun, Yezid, Hâmân, Mervan, Kârûn, Ebû Cehil, EbûLeheb ve Bel'am b. Baur'un lânetini bu rezil herifin üzerine okudular. Tellâl yine:

"Sultânım, aman benim tellâlliğima gadr olmasın" deyince Paşa: "Bre sorumsuz, kaygısız kasavetsiz dellâl! Senin dellâllığına haksızlık etmemiş, devlet malına ihanet etmiş. Tez o Tireli Hacı'yı getirsinler" deyince kitabı pisleten herifi çeke çeke sürüyerek sille, tokat, yumruk ve tekme vurup zavallıyı keten gibi döverek Paşanın huzuruna getirdiler.

"Bre adam niçün bu kitabı böyle ettin?" deyince, herif: "O kitap mıdır, papaz yazısıdır. Nehy-i münker edip eyi edip bozdum." der. Paşa:

"Senin nehy-i münker etmek haddin değil, amma ben hükümet icra edeyim ki müzayedede iki bin kuruşa çıkmış kitabı bozmayı ben sana göstereyim. Al aşağı şunu" diyerek kapıkulu yeniçeriye teslim eder. Yeniçeri "Bismillah" deyince acımasız cellatlar herife aman vermeyip yetmiş çapraz deynek vururlar. Bitlis kadısı da 1.600 kuruşun adamdan alınmasına karar verince parayı devlet için tahsil ettiler ve tellâla da 10 kuruş verdiler. Dağılmış, perişan olmuş olan Şehname 'yi suçlu adamın eline verdiler ve ordudan attılar. Zavallı adam;

"Resim haramdır, diyen şeyhimizin Allah belâsını versin" diye şeyhine beddua ederek Diyarbakır'a gitti. Bütün ordu halkı Allah layığını versin diye herifi maymuna çevirdiler, ardı sıra taş atıp Diyarbakır'a gönderdiler. Bir garip ve acayip seyirlik iş idi."(Kahraman, Dağlı, 2001, 341-45)

Bu kısa anektoddan Evliya Çelebi'nin Kadızadeliler'i dar fikirli ve tutucu bulduğu görülmektedir. Zaten o birçok kez İslam'a kötü ün kazandırdıklarına ve din değiştirme

sürecini engellediklerine inandığı bazı kesim Müslümanları eleştirmektedir. Her ne kadar dindar bir Sünni olsa da XVII. Yüzyılın Osmanlı “muhalif tarikatçıları” olan Kadızadeliler’e daha az sempati duymuştur (Faroqhi2010: 21).

9. Evliya Çelebi Gibi Düşünmek: Padişahın Nedim-i Has’ı

Evliya’yı çok iyi bildiği saray çevresinden ayrılmaya iten güdü, içindeki seyahat etme arzusu olduğu düşünülebilir. Ancak yaşamına dair böylesi önemli bir kararı vermesinde IV. Murad’ın ölümü son derece önemli bir yer teşkil etmekteydi. Çünkü sultan Murad Evliya Çelebi’nin derin saygı ve hayranlık duyduğu bir padişahı. Her şeyden önce o, aldığı acımasız önlemlere karşın Evliya Çelebi için imparatorluğun talihini düzelteren kişiydi. Evliya, Sultan hakkında daima olumlu şeyler söylemiş ve kendisini IV. Murad’ın himayesinde bir kişi olarak görmüştür. Evliya bizzat birinci kitabında yolunun saraya nasıl düştüğünü ve Murad Han tarafından takdir edilmesini uzun bir pasajda anlatır (Dankoff, Kahraman, Dağlı 2014,112). Burada Sultan IV. Murad’ın beğenisini kazanan nükteli espriler, dokundurmalar yaptığını ve sonunda padişahın ona;

- “Evliyâ şimden gerü mahrem-i râz-ı nihânımızsın, fâşmekün.” dediğini not etmektedir (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2014, 114).”

Burada da çok açık ki Evliya Çelebi’nin padişahla ilişkisi o dönemde belki de padişahın en yakınından da yakın bir mesafede ilerlemişti. Evliya’nın padişahla konuşurken kurduğu süslü cümleleri bugün bazı tarihçiler basit bir dalkavukluk olarak nitelendiriyor olsalar da bu doğru değildir. Çünkü her şeyden önce o, Sultan Murad’ı imparatorluğun kurtarıcısı ve istikrarı sağlarken aynı zamanda dışarıda da önemli zaferler alan bir padişah olarak görüyordu. Bu anlamda padişaha beslediği derin saygıya seyahatnamenin İstanbul isimli birinci cildinin birçok yerinde rastlanmaktadır. Zamanla evliya ve padişah arasındaki bağ o denli güçlendi ki IV. Murad ne zaman kederlense “Bre medet Evliya’yı getirin” derdi. Evliya huzura vardığında “İşte def-i gam (üzüntü giderici) geldi...” diye gülümserdi. Buna karşılık Evliya ise Seyahatnamesi’nde padişah tasvirlerinde onu hep derviş huylu sıcakkanlı bir padişah olarak anlatmıştır.

Sultan Murad hanın ölümüne kadar gençlik yıllarını sarayda geçiren Evliya’nın o dönemde Enderun’da hocalık yapan ve bizzat Kâtip Çelebi’nin de talebesi olduğu Kadızade Mehmed Efendi’den bihaber olduğunu düşünmek tarihi verilere ters düşmektedir. Çelebi’nin Has odaya kabul edilecek kadar seçkin, elit bir genç olduğunu da bildiğimize göre zaten Kadızade Mehmed Efendi’yi pek onaylamadığı açıktır. Ancak

Padişahın aldığı her kararı belki bazen sadece görünürde de olsa onaylayan Evliya Çelebi hele ki Sultan Muradın bu kadar gözüne girmişken ve yakınındayken nasıl olup da Kadızadelilere açık destek veren padişaha rağmen onları eleştirebilirdi? Evliya Çelebi'nin Sultan Muradı eleştirme alışkanlığı da pek yoktu. Ya da bu yakınlık Evliya'yı, Kadızade Mehmed Efendiyle ilgili olanlar da dahil olmak üzere padişahın tüm yanlış politikalarını eleştirmekten alıkoyuyordu.

10. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmalar boyunca Evliya Çelebi'nin Kadızadelileri doğrudan eleştirdiği bir belgeyi neden kaleme almadığı sorusuna cevap aranmıştır. Kaynaklar bunun sebepleri ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunmakta yol göstermektedir. Nitekim dönemin seçkin, tahsilli seyyah'ının yanı başında cereyan eden bu önemli tartışmaya değinmemiş olmasının anlamlı açıklamaları olmalıdır. Çalışmada bu konuya getirilen tahmini açıklamalar birkaç başlık altında toplanmaya çalışılmıştır.

Gençlik yıllarından beri seyahat etme gayesinde olan bir adam kuşkusuz bu amacına ulaşmak için herkesle iyi geçinmek zorundadır. Çünkü seyahatlerini, herhangi bir siyasi mevkide olan ve yine herhangi bir şehre gönderilen paşaların dairelerinde geçirmiştir. Bu sebepten siyasete karışmamalıdır. İstanbul'u kasıp kavuran Kadızadeliler dalgası her geçen gün şiddetini arttırırken, üstelik saraydan ve halktan çok ciddi destek görürken, Kadızadeliler aleyhine yazı yazmak seyahat etme gayesinin balta vurabileceğini düşünmüş olması mümkündür. Ancak yine de düşündüklerini söylemekten geri duran bir adam olmamıştır. Çoğu zaman nükteli söylemleriyle eleştirilerini de dile getirmiştir.

Sultan IV. Murat Han ile olan ilişkisini dalkavukluk olarak nitelendirenler olsa da bu Evliya Çelebi gibi bir sosyal tarihçi için büyük haksızlıktır. Biz bugün XVII. Yüzyılda imparatorluğun sosyal dokusuna dair birçok bilgiyi onun seyahatnamesinden edinmekteyiz. Seyahatname sadece bir anı kitabı değildir. Aynı zamanda bir edebiyat eseri, dinler tarihi, tasavvuf tarihi, yerel tarih ve coğrafya araştırmacıları için temel kaynak niteliğindedir. Unutulmamalıdır ki Evliya Çelebi Osmanlı'nın en karışık dönemlerinden birinde, yedi padişahın saltanatında yaşamış, saray entrikalarının, merkeze başkaldıran paşaların, Celalilerin, kol gezdiği çok tehlikeli bir ortamda, yaşamını İstanbul'dan çok çeşitli taşra kasabalarında geçirmiştir. Dönem ufak bir yanlış anlamının canla ödendiği bir dönemdir. Ancak Evliya Çelebi diplomatça davranışıyla bunlardan sıyrılmayı bilmiş, neyi ne zaman nerede nasıl söylemesi gerektiğini kavramıştır.

Her Şeyden 6nce bir d6nya gezgini olan seyyah-ı 6lem seyahatname boyunca kendisinden, “abd-i hakir Evliy6-yifak6r” (değersiz kul, yoksul kul) diye bahsetse de gerçekte muazzam beceriler ve erdemlerle donanmıŐ, T6rk b6y6kleri arasına yeri asla doldurulamayacak bir konuma sahip d6nyanın da yakından tanıdığı Şahsiyetlerden biridir. Kendisi hakkında 6okça yazı yazılmıŐ kalabalık bibliyografyaya sahip olan Evliya 6elebi i6in yurtdiŐında fazlaca enstit6 kurulmuŐ, sergiler a6ılmıŐtır. Ancak 6lkemizde ne yazık ki hak ettiği değeri hala g6rebilmiŐ değildir.

KAYNAKÇA

- Baysun, Cavit, (1992). Evliya Çelebi Maddesi, İslam Ansiklopedisi IV, s. 400-412.
- Baysun, Cavit (2010). "Evliya Çelebi'ye Dair Notlar", Türkiyat Mecmuası, XII, 1955, s. 257- 264.
- Bilkan, A. Fuat (2016). Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızadeliler ve Sivaslılar, İletişim, s. 67-200.
- Çelebi, Evliya (2008). "Seyahatname", (cilt.2) ve (cilt.4) , haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Çelebi, Katip (2008). Mîzânü'l- Hâkk Fî ihtiyâri'l-Ehakk. İslamda Tenkit ve Tartışma UsulüKabalıcı, s.59-306
- Dankoff, Robert(2008). Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Dankoff, Robert (2004). Evliya'nın Sözvarlığı ve Dili Kullanışı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37, s. 28-41.
- Dankoff, Robert (2010). Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, Çeviren: Müfit Günay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Faroqhi, Suraiya (2014).Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, Tarih vakfı yayınları 5. Basım s.74
- Faroqhi, Suraiya (2016). Önsöz. R. Dankoff içinde, Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, s.21, Yapı Kredi Yayınları
- Gündoğdu, Cemal "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivaslılar- Kadızadeliler Mücadelesi", İLAM Araştırma Dergisi III. s.37-72.
- İnalçık, Halil(2009). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları II: Tegayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s.12-58, İş Bankası Kültür Yayınları
- İnalçık, Halil (2011). Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları, Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi İçinde, Editör: Nuran Tezcan – Semih Tezcan, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 225-229.
- İz Fahir (1979). "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, VII, 61-79,
- Kaya, Seda (2017 11 Kasım) "Kadızadeliler Harekatı", Yenigün Gazetesi, www.yenigun gazetesi.net/yazarlar/seda-kaya/kadizadeliler-harekatı/4185/
- Küçükaya, Askerî (2005). "Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Aziz MahmudHüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı",Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri İçinde, s. 83-94.
- Küçükaya, Askerî (2007). "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Adı Geçen Mevlevihane ve Tekkeler", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 18, s. 177-186.
- Küçükaya, Askerî (2002). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tasavvufi Kültür, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Maden, Fahri (2013)."Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı: 68, s. 89-128.
- Ocak, A. Yaşar (2011).17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye Teşebbüslerine Bir Bakış : "Kadızadeliler Hareketi, Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi, İstanbul, Kitap Yayınevi,s.208-225
- Özay, Yeliz (2012).Evliya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, , Ankara, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Terzioğlu, Derin (2007). "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası: Ya da İbn Teymiyye'nin Siyasetü's Şer'iyye'sini Osmanlıca'ya Kim Aktardı?" Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi, Volume31/II, Editör: Cemal Kafadar ve Gönül A. Tekin, s. 247-275

Tezcan, Nuran (2011).1814'ten 2011'e Seyahatnâme Araştırmaları Tarihçesi, Seyahatname Araştırmalarında Çığır Açımlar, Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi İçinde, Editör: Nuran Tezcan – Semih Tezcan, Ankara, Kùltür Bakanlığı Yayınları, s. 56-74.

Tezcan, Nuran (2002).Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi, Evliya Çelebi ve Seyahatname İçinde, Yayına Hazırlayanlar: Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğı Akdeniz Üniversitesi Yayınları, s. 231-243.

Tezcan, Nuran (2011).Evliya Çelebi'den Kalan Belgesel İzler, Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi İçinde, Editör: Nuran Tezcan – Semih Tezcan, Ankara, Kùltür Bakanlığı Yayınları, s. 41-55.

Tezcan, Nuran (2011).“Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri, Nil Haritası”Toplumsal Tarih, sayı: 207, s. 56-63.

TDV. İslam Ansiklopedisi s.101

Turan, Namık Sinan, “Osmanlı Toplumunun 17. Yüzyılını Seyahatname'nin Sayfalarında Aramak”Evrensel Kùltür, Mayıs 2014, s. 46-51.

Turan, Namık Sinan (2015). “Seyahatname'den yansıdığı biçimiyle XVII. Yüzyıl Arnavutluk şehirlerinde Kimlik Kùltür ve Toplumsal Yapılar” s.100 Sosyoloj Konferansları No: 5

Turan, Namık Sinan (2016). “XVII. Yüzyılda Osmanlı Tasavvuf Ritüelinde Semâ, Deveran ve Müziđin Püritanizmle İmtihanı”,Porte Akademik Journal of Music andDanceStudies 13, s.60-82

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt 1-6 Türk Tarih Kurumu, İstanbul